

JONATAN SVIFTNING “GULLIVERNING SAYOHATLARI” ROMANIDA SATIRIK OBRAZLAR, SAFAR MOTIVI VA BADIY USLUBIYOT TAHLILI

Yaxyoyeva Umida Ibrohim qizi

Buxoro xalqaro universiteti o‘qituvchisi

Murodulloyeva Shahinabonu

Buxoro Xalqaro Universiteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada mashhur ingliz adibi va satirachisi Jonatan Sviftning “Gulliverning sayohatlari” romani kompleks filologik, poetik va struktur-funksional jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda bosh qahramon Lemuel Gulliverning to‘rtta geografik-utopik hududga qilgan sayohatlari davomida duch kelgan ijtimoiy-siyosiy hamda axloqiy muammolar, muallifning satirik mahorati va allegorik tasvir vositalari ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, asardagi safar motivining kompozitsion-syujet shakllanishidagi roli va uning o‘zbek xalq og‘zaki ijodi (ertak va dostonlar)dagi safar motivi bilan qiyosiy-tipologik paralellari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Jonatan Svift, Gulliver, Lilliputiya, Brobdingneg, Laputa, Guingnm, satira, allegoriya, grotesk, safar motivi, kompozitsiya, qiyosiy poetik tahlil.

Annotation: This article presents a comprehensive philological, poetic, and structural-functional analysis of the novel "Gulliver's Travels" by the prominent English writer and satirist Jonathan Swift. The study scientifically substantiates the socio-political and moral issues encountered by the protagonist, Lemuel Gulliver, during his travels through four geographical-utopian realms, highlighting the author's satirical mastery and allegorical imagery. Furthermore, it explores the structural role of the travel motif in the narrative's composition and establishes comparative-typological parallels with travel motifs in Uzbek folklore (fairy tales and epics).

Keywords: Jonatan Svift, Gulliver, Lilliput, Brobdingnag, Laputa, Houyhnhnms, satire, allegory, grotesque, travel motif, composition, comparative poetic analysis.

Аннотация: В данной статье проводится комплексный филологический, поэтический и структурно-функциональный анализ романа известного английского писателя-сатирика Джонатана Свифта «Путешествия Гулливера» (1726). В исследовании научно обосновываются социально-политические и нравственные проблемы, с которыми сталкивается главный герой Лемюэль Гулливер во время своих путешествий по четырем географическим утопическим пространствам, а также сатирическое мастерство и аллегорические средства автора. В то же время раскрывается роль мотива путешествия в композиционно-сюжетном построении произведения и приводятся сравнительно-типологические параллели с мотивом путешествия в узбекском фольклоре (сказках и эпосах).

Джонатан Свифт, Гулливер, Лилипутия, Бробдингнейг, Лапута, Гуигнгны, сатира, аллегория, гротеск, мотив путешествия, композиция, сравнительно-поэтический анализ.

Kirish. Jahon adabiyoti tarixida ma’rifatchilik davri va ratsionalistik dunyoqarash shakllanishi davrida yaratilgan asarlar inson va jamiyat o’rtasidagi ziddiyatlarni ochib berishi bilan alohida ahamiyatga ega. XVIII asr ingliz adabiyotining yirik namoyandasi, publitsist va satirachi Jonatan Svift (1667–1745) qalamiga mansub “Lemyuel Gulliverning jahondagi bir necha olis mamlakatlarga avvalo jarroh, keyinchalik esa bir necha kemalar kapitani sifatida qilgan sayohatlari” (*Gulliver’s Travels*, 1726) romani nafaqat sarguzasht va fantastika janrining mukammal namuna, balki insoniyat sivilizatsiyasi, siyosiy institutlar va axloqiy inqiroz ustidan yozilgan o’tkir satirik-falsafiy asardir. Ushbu asar uzoq vaqt davomida yuzaki ravishda bolalar adabiyoti sifatida talqin qilingan bo’lsa-da, aslida chuqur sotsial-siyosiy allegoriya hamda ma’rifatparvarlik davri ilmiy va falsafiy g’oyalariga berilgan tanqidiy bahodir.

Maqolaning asosiy maqsadi Sviftning ushbu shoh asarida qo’llanilgan badiiy san’atlar (satira, ironiya, giperbola, grotesk, allegoriya), asarning poetik va kompozitsion strukturasi, qahramonlar va hududlar tipologiyasini atroflicha tahlil qilish, shuningdek, dunyo va milliy adabiyotshunoslikda “safar motivi” (travel motif) lingvopoetik hamda semantik hodisa sifatida qanday o’rin tutishini ilmiy nuqtayi nazardan asoslashdan iborat.

Adabiyotlar sharhi. Svift yaratgan ushbu asar Yevropa va dunyo adabiyotshunosligida turli rakurslarda o'rganib kelinmoqda. Yevropa adabiyotshunosligida: Svift poetikasi va uning ma'rifatparvarlik realizmidagi o'rni R. Quintana, H. Davis hamda M. Price kabi taniqli tomonidan atroflicha tadqiq qilingan. Ularning ilmiy qarashlarida Gulliver obrazi shunchaki sayyoh emas, balki Yevropa jamiyati ma'naviyatini aks ettiruvchi "ko'zgu" sifatida baholanadi. Sviftning jamiyat va inson tabiatiga bo'lgan munosabati ba'zan pesimizm (mizantropiya) sifatida talqin qilinsada, zamonaviy tadqiqotlar buni insoniyatni ma'naviy uyg'otishga qaratilgan kompozitsion-strategik usul deb hisoblaydi. O'zbek adabiyotshunosligida va tarjimashunoslikda: Romanning o'zbek tilidagi tarjima dinamikasi va jahon sayohatnoma (patefaktik) janrining milliylashuv xususiyatlari filolog olimlar tomonidan tahlil etilgan. Shuningdek, folklorshunoslik va adabiyot nazariyasida (A. Musaqllov, B. Sarimsoqov va boshqalar) safar motivi mifologik, sehrli-fantastik ertaklar hamda qahramonlik dostonlarining harakatlantiruvchi yetakchi fabulasi sifatida tadqiq qilingan. Mazkur tadqiqot Svift romani va milliy ertak/dostonlarimizdagi "safar" tushunchasining kompozitsion parallelizmini qiyoslab o'rganishga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi.

Asosiy qism. Roman to'rt qismdan iborat bo'lib, har bir qism ma'lum bir g'oyaviy-konseptual va falsafiy vazifani bajaradi. Syujet rivoji "metamorfik evolyusiya" asosida qurilgan: Gulliver har safar yangi dunyoga tushganda uning dunyoqarashi va insoniyatga bo'lgan munosabati tubdan o'zgarib boradi.

Ekspozitsiya: Lemuel Gulliverning kelib chiqishi, uning tibbiy ma'lumoti, dengizchilik va sayohatga bo'lgan ishtiyoqi haqidagi biografik ma'lumotlar.

Tugun: Kemaning falokatga uchrashi va Gulliverning "Lilliputiya" (kichkinalar mamlakati) qirg'og'iga hushsiz holda chiqarib tashlanishi.

Rivojlanish (To'rt bosqichli geografik va mantiqiy ekspansiya):

Lilliputiya: Insoniy manmanlik, mayda siyosiy fitnalar, unvon va amal uchun "ip ustida raqs tushish" darajasidagi tubanlik tasviri; Kema shifokori, Lemuel Gulliver, „Lilliputiya“ davlatiga tushib qoladi. U yerda odamlardan o'n ikki marta kichkina bo'lgan odamchalar yashaydi. Ular Gulliverni asirga oladilar. Keyinchalik u lilliputlarga itoat

qilishga soʻz beradi va Lilliputiya shohi uni ozod qiladi. Lilliputlar Gulliverni xushmuomalik bilan qabul qiladilar. Unga yashashga joy beradilar va ovqat bilan taʼminlab turadilar. Uning kattaligi uchun unga „Togʻ Odam“ ismini beradilar. Asta-sekin Gulliver davlat hayoti bilan tanishadi. Ularning hayoti, yevropaliklar hayotidan umuman boshqacha tuzilgan boʻladi. U Lilliputiya ikki partiya mavjudligini va biri ikkinchisidan har xil balanlikdagi poshna kiyishi bilan farqlanishini bilib oladi. Ular orasida doim shavqatsiz bahslar kelib chiqaveradi. Oradan oz vaqt oʻtib Lilliputiya va Blefusku davlatlari oʻrtasida jang boshlanadi. Urushga sabab, pishgan tuxumni qaysi tarafidan (uchli tarafidanmi yoki tekis tarafidan) sindirgan maʼqulroqligi haqida baxs boʻladi. Gulliver Lilliputiya davlatining gʻalaba qozonishiga yordam beradi. Blefusku qiroli Gulliverni oʻz davlatiga taklif qiladi. U taklifni qabul qiladi. Gulliver Lilliputiyaning qahramoni hisoblanadi, unga „nardak“ unvoni (mamlakatdagi eng baland unvon) beriladi. Lekin keyinchalik Lilliputiya uning dushmanlari paydo boʻladi. Ular Gulliverni xiyonatlikda ayblaydilar. Gulliverni birinchi koʻr qilib, keyin ovqatini kamaytirib ochdan oʻldirmoqchi boʻladilar. Lekin Gulliverning doʻstlari uni vaqtida ogohlantiradilar va Gulliver Blefusku qochishga majbur boʻladi. U yerda qayiq topib oladi, uni taʼmirlaydi va Blefusku tark etadi. Yoʻlida kemani uchratadi va Angliyaga qaytib keladi. Gulliver uyiga kichkina qoʻychalar olib keladi.

Brobdingneg (Ulkanlar mamlakati): Masshtabning oʻzgarishi. Gulliver bu yerda "mitti va ojiz" mavjudotga aylanadi. Yevropa siyosati va urushlari qiroli tomonidan shafqatsiz xolislik bilan tanqid qilinadi; Gulliver devqomat odamlar davlatiga tushib qoladi. Uni, boʻyi 22 metr boʻlgan fermer topib oladi. Dev Gulliverni vatandoshlariga koʻrsatadi va shu orqali pul ishlaydi. Gulliver buni haqoratomuzlik deb biladi. Keyinchalik Brobdingnegning qirolichasi Gulliverni sotib oladi. Qirolicha unga oʻyinchoqdek munosabatda boʻladi. Gulliver uchun maxsus quti yasaladi. Sayohatlarda Gulliverni shu qutida olib yuradilar. Kichik, lekin xavfli sarguzashtlar orasida u qiroli bilan yevropa siyosatini mulohaza qiladi. Bu yerda, xuddi I qismdagidek, jamiyat xulq-atvorlari satirik ravishda tanqid qilinadi. Safarlarning birida, Gulliverning qutisini ulkan burgut olib ketadi va dengizga tashlab yuboradi. Gulliverni dengizchilar qutqaradilar va uyiga qaytaradilar.

Laputa, Balnibarbi, Glabbdobdrib, Laggnegg va Yaponiya: Amaliyotdan uzilgan soxta fan (Uchar oroldagi "Projektorlar akademiyasi"), tarixiy shaxslarning ruxiy soyalari hamda abadiy azobga mahkum qilingan "struldbruglar" orqali inson aql-idrokining tanazzuli yoritiladi. Gulliver Laputa nomli uchar orolga tushib qoladi. Bu orol Balnibarbi davlatining poytaxti. Gulliver davlatning qit' a qismiga tushadi. U yerda

barcha ziyoli odamlar haddan tashqari matematika va musiqa bilan band bo'lganlari uchun, boshqa hech narsaga e' tibor bermaydilar. Qit' ada „projektorlar akademiyasi“ mavjud. U yerda har xil ilmiy bo' lmagani, kulgili tashabbuslar hayotga tadbiq qilinadi. Davlat hokimiyati esa ularni qo'llab-quvvatlaydi. Shu sababli davlatning rivoji past darajada bo' ladi. Kitobning bu qismida, muallif yashagan vaqtda mavjud bo'lgan chayqovchilikka asoslangan nazariyalarga oid satira mavjud. Gulliver, kemasi kelguncha, Glabbdobdribga sayohat qiladi. U yerda o' lganlarning soyalarini chaqira oladigan afsungarlar bilan tanishadi va buyuk ilm arboblari bilan suhbat quradi. U o' zining zamondoshlari va ajdodlarini taqqoslaydi.

Huynnhnm (Aqlli otlar mamlakati): Ratsionalizm va yuksak axloq egasi bo'lgan otlar hamda insoniyatning eng jirkanch va razil xususiyatlarini o'zida jamlagan "Yexu" (Yahoo)lar qarama-qarshiligi. Gulliver aqlli va xushkor otlar — guigngnmlar davlatiga tushib qoladi. Bu davlatda jirkanch yexular — odamlar ham yashaydi. Yexularning xulq-atvorlari misolida odamlarning nuqsonlari ko' rsatilgan. Guigngnmlar Gulliverni yexularga o' xshatadilar, lekin ularga qaraganda aqliy va ma' daniy rivoji balandroqligini ta' n oladilar. Asar oxirida Gulliver bu utopiyadan haydaladi va u Angliyaga, o' z oilasiga qaytib keladi.

KOMPOZITSION METAMORFOZA MODELI

Lilliputiya	Brobdingneg	Laputa	Huynnhnm
• Tog'-Odam • Siyosiy maydalashuv tanqidi	• O'yinchoq • Axloqiy va jismoniy ustunlik	• Kuzatuvchi • Soxta ilm va nazariya tanqidi	• Yexulashgan inson • Ma'naviy inqiroz va fojia

Obrazlar tizimi va poetik tipologiya. Muallif personajlar tizimini yaratishda klassik ramziylik va falsafiy arxetiplardan unumli foydalangan: Lemuel Gulliver: Oddiy burjua qatlamiga mansub, sodda, bilimdon va kuzatuvchan dengizchi-shifokor. U har bir sayohat davomida komik soddalikdan chuqur fojiaiy mizantropiyagacha bo'lgan ruhiy yo'lni bosib o'tadi.

Lilliputlar (Skaylesh Bolgaram, Flimnap, Reldresal): Mansab, unvon hamda mayda manfaatlar uchun har qanday rasvolikka tayyor turgan ingliz qirollik saroyi va partiyaviy ayirmachilik (Tori va Viglar) allegorik shakli.

Brobdingneg qiroli va Glumdallitch: Insoniyat sivilizatsiyasiga tashqaridan xolis va adolatli baho beruvchi, donishmand hamda insonparvar boshqaruv timsoli.

Struldbruglar: Abadiy umrning (o'limning yo'qligi) jismoniy va ruhiy azobga aylanishini ko'rsatuvchi ma'rifiy-falsafiy obraz.

Yexular (Yahoos) va Guigngnmlar: Inson tanasining jismoniy va axloqiy tubanligi (Yexu) hamda ratsional sof aql va tabiat bilan uyg'unlik (Guigngnm) o'rtasidagi konflikt.

Svift romani badiiy san'atlar va tasviriyl usullarning boy sintezidan iborat:

1. Satira va istehzo (Ironiya): Romanning ustun tayanchi. Muallif Lilliputiya'dagi tuxumni qaysi tomonidan sindirish bo'yicha kelib chiqqan qonli urushlar orqali diniy va siyosiy nizolarni ayovsiz fosh etadi.

2. Grotesk: Kulgili, fantastik hamda vahimali xususiyatlarning sintezi. Masalan, Laputa akademiyasida quyosh nurini bodringdan ajratib olish yoki inson axlatini qaytadan oziq-ovqatga aylantirish kabi tajribalar jamiyatdagi soxta ilmiylikni grotesk usulida fosh etadi.

3. Giperbola va Litota (Masshtablar o'yini): Birinchi qismda lilliputlar giperbolik litota (1:12 nisbatda kichraytirish) bo'lsa, ikkinchi qismda devlar mamlakati giperbolizatsiya (1:12 nisbatda kattalashtirish) usuli orqali taqdim etiladi.

4. Allegoriya va Metafora: Asardagi har bir geografik obyekt va jamiyat tabaqasi Yevropa real voqeligining allegorik ko'zgusidir.

5. Antiteza (Qarama-qarshilik): Kichik va katta (Lilliputiya va Brobdingneg), aql va yirtqichlik (Guignngnm va Yexu) juftliklari asarning falsafiy drammatizmini ta'minlaydi.

Safar motivining qiyosiy-tipologik talqini. Adabiyotshunoslikda "Safar motivi" (journey motif) obrazni shakllantiruvchi, dinamik syujet yaratuvi va qahramonning ruhiy-dunyoviy evolyusiyasini ta'minlovchi asosiy kompozitsion faktor hisoblanadi.

Svift asarida: Safar — qahramonning tashqi dunyoni o'rganish orqali o'zligini va o'z jamiyatining tubanligini anglab yetish vositasidir. O'zbek xalq og'zaki ijodida (Ertak va Dostonlarda): Safar motivi ("Sehrli uzuk", "Eski er kabi ertaklar", "Alpomish", "Gorogly" turkumi dostonlari) qahramonni sinash, uni jismoniy va ma'naviy ulg'aytirish, ezgulikning yovuzlik ustidan g'alabasini ta'minlash hamda "murod-maqсадga yetish" funksiyasini bajaradi.

Folklorda safar natijasi ko'pincha g'alaba va jamiyatga integrasiyalashuv bilan tugasa, Svift satirasida safar natijasi qahramonning jamiyatdan ma'naviy uzilishi va fojiaiviy tahlili bilan yakunlanadi. Bu holat jahon sayohatnoma va satirik adabiyotining o'ziga xos universal xarakterini ko'rsatadi.

O'tkazilgan filologik va poetik tahlillar natijasida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

1. Janr va uslub kashfiyoti: "Gulliverning sayohatlari" oddiy sarguzasht romani emas, balki ma'rifatchilik davri falsafiy-satirik romani bo'lib, unda satira, grotesk, allegoriya va giperbola kabi poetik usullar o'zaro sintezlashgan.

2. Inson va jamiyat fojiasi: Swift Gulliverning to'rt bosqichli sayohati orqali insoniyatning siyosiy, ma'naviy hamda ilmiy inqirozini bosqichma-bosqich fosh etadi. Asar markazida inson xarakteridagi kibr va nodonlikni davolash maqsadi yotadi.

3. Safar motivining konseptual roli: Asarda safar motivi syujetni harakatlantiruvchi vosita bo'lib, u qahramon ruhiyatidagi o'zgarishlarni ochib beradi. Ushbu motivni milliy ertak va dostonlarimizdagi safar motivi bilan qiyosiy o'rganish sayohatnoma va fantastik poetikani yanada teranroq anglashga xizmat qiladi.

4. Terminologik va lingvistik qimmat: Roman matni o'zida geografik, tibbiy, dengizchilik va ijtimoiy-siyosiy terminologik qatlamni muassasalashtirgan bo'lib, u

lingvo-stilistik hamda tarjimashunoslik yo‘nalishida doimiy tadqiqotlarni talab qiladigan nodir manba hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Swift, J. (2003). *Gulliver's Travels*. Edited with an Introduction and Notes by Robert DeMaria Jr. London: Penguin Books.
2. Quintana, R. (1962). *The Mind and Art of Jonathan Swift*. London: Oxford University Press.
3. Davis, H. (1964). *Jonathan Swift: Essays on His Satire and Other Studies*. New York: Oxford University Press.
4. Sarimsoqov, B. (1986). *O'zbek adabiyotida janrlar poetikasi*. Toshkent: Fan.
5. Musaqulov, A. (1979). *O'zbek xalq xalq og'zaki poyetik ijodi va ertaklarda safar motivi*. Toshkent: Yozuvchi.
6. Swift, J. (1984). *Gulliverning sayohatlari* (Ingliz tilidan tarjima). Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
7. Qayumov, O. (2004). *Jahon adabiyoti tarixi*. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti.